

A ZÖLD MOZGALMAK ESZMETÖRTÉNETI GYÖKEREI MAGYARORSZÁGON

P A Á R Á D Á M

E tanulmányban a magyar ökopolitika múltjának bemutatására törekszem. Természetesen ez a körkép nem lehet teljes, hiszen a magyar politika- és eszmetörténet – ellentétben talán a közhiedelemmel – gazdag a természet, a környezet vagy az ökoszisztéma védelmével foglalkozó tradíciókban.

ZÖLD KONZERVATIVIZMUS

Gyakori előítélet, hogy a baloldal kisajátította az ökológiai gondolkodást. Valójában konzervatívok, szociáldemokraták, anarchisták és zöldek ideológiájában egyaránt találhatunk az ökológiai gondolkodásra utaló elemeket, persze nem egyforma érveléssel alátámasztva. Abban a tekintetben eltéréseket találhatunk, hogy a fenti ideológiák képviselői pontosan mit is értenek a védendő „környezet” fogalmán, és abban végképp, hogy milyen társadalmi modell biztosítaná ember és környezete túlélését. Antropológiai fölfogásuk, vagyis az, ahogyan az ember helyét kijelölik a természeti és maga által megalkotott világban, jelentősen meghatározza a társadalom- és gazdaságképüket.

Mindazonáltal a konzervatív felfogás nem áll kezdettől fogva ellentétben a zöld értékekkel, sőt számos vonás (kritika az anyagi, technológiai értelemben fölfogott fejlődés egyoldalúságával szemben, az ember közösségi lényként való fölfogása, a helyi közösségek tisztelete, önkormányzatiság) összekötheti a zöldeket és a konzervatívokat. Nem mellékes megjegyezni, hogy a magyar kormányzati természetvédelem és természeti nevelés számos alakja (Darányi Ignác, Apponyi Albert, Klebelsberg Kuno) egyértelműen konzervatív volt, és az eszme népszerűsítéséhez hozzájáruló írók egy része (Orczy Lőrinc, Fekete István, Kittenberger Kálmán) is a magyar szellemi pantheon konzervatív „szekciójába” sorolható. Persze vannak libertariánus gazdaságfilozófijú, piaci konzervatívok, miként ökoszocialisták is, és ez így természetes. Egy „zöld miniumban” azonban még ők is egyetérthetnek.

Sokszor szembeállítják az amerikai, afrikai stb. természeti népek környezetükhöz való viszonyát az európai parasztságéval, mondván, utóbbiak maguk is kizsákmányolták a természetet, míg előbbieik „paradicsomi” harmóniában éltek vele. Túl azon, hogy a természeti népek a maguk technológiai eszközeivel ugyancsak alakítják a környezetüket, csak éppen más hatékonysággal, és

a természettel való harmóniában élés európai elgondolása sokszor elfedi a kegyetlen létfeltételeket, a természettel való együttélés jellemezte a parasztság mentalitását is. A természettel való harmónia nem olyasmi, ami állandó és változatlan: valamikor a kapcsolat ember és természet között harmonikus, és sokszor nem az.¹

Az alábbiakban kísérletet teszek annak cáfolására, miszerint a 19. századi természetvédő, természetbarát polgári körök színre lépésre előtt semmilyen érdemleges nem történt az ember–természet viszonyában, és minden leírható a kizsákmányolással. Lényegesen komplexebb ember és természet viszonya az európai kultúrában. Ha az európai, így a magyar földműves haszonelvűen gondolt is az erdőre és vadjaira, az nem jelenti, hogy a kapcsolat ne lett volna kölcsönös, és a táj ne alakította volna a paraszti közösségek arculatát.

AZ EURÓPAI TERMÉSZETVÉDELEM ESZMEI GYÖKEREI

Ha az európai kultúra természetvédő hagyományának gyökerét keressük, akkor az 1970-es években kialakult zöld pártoknál és mozgalmaknál, de még a 19. századi természetvédő civil mozgalmaknál is régebbre kell visszatekintenünk.

Az a gondolat, hogy az állatok is érző lények, akiknek nem szabad ok nélkül szenvedést okozni, már a középkorban, sőt talán már az ókorban is megjelent. Igaz, az állatokkal kapcsolatban egy kettősség volt a középkori európai kultúrában, amelynek hatása mindmáig érződik. A haszonállatok védelme elég korán magától értetődőnek számított, de ez a védelem *nem önmagukért* történt, hanem mert – ahogyan nevükben is benne van – hasznot hajtottak élelem- és ruházatforrásként, valamint igás vonóerőként az *ember számára*. Az ember számára közvetlen hasznot nem hajtó vadállatok pusztítását minden korszak embere jogosnak, sőt kívánatosnak tartotta, nem utolsósorban persze éppen a haszonállatok védelmében. Az a felfogás, hogy az embernek felelősége van nemcsak a háztartásához és gazdaságához tartozó haszonállatok, hanem a tágabb környezet, az erdők-mezők és vizek vadjai iránt is, csak lassan alakult ki.

A vadon élő állatok túléléséért való aggódás igazán csak a 20. században vált általánossá az ipari társadalmakban, párhuzamosan azzal, ahogyan a vadállatok élettere egyre kisebbre szűkült. Mindmáig kevésbé elemzett, hogy az irodalom, az állatregény műfaja milyen nevelő hatással rendelkezett az európai kultúrában. Az állati nézőpontot, ahogyan a természetkultuszt a romantika teremtette meg, de ennél realistább műfaj aligha létezhet, hiszen behatóan kell ismerni egy faj és élőhelye sajátosságait. Egyebek mellett utalhatunk olyan alkotásokra, mint Rudyard Kipling *A dzsungel könyve*, Jack London *Fehér Agyar*, Selma Lagerlöf *Nils Holgersson csodálatos utazása a vadludakkal* és Felix Salten *Bambi* című regénye, vagy éppen a magyar irodalomban Fekete István regényei.² Ezeknek a könyveknek nagy szerepe volt az ifjúság természetszeretetre nevelésében.

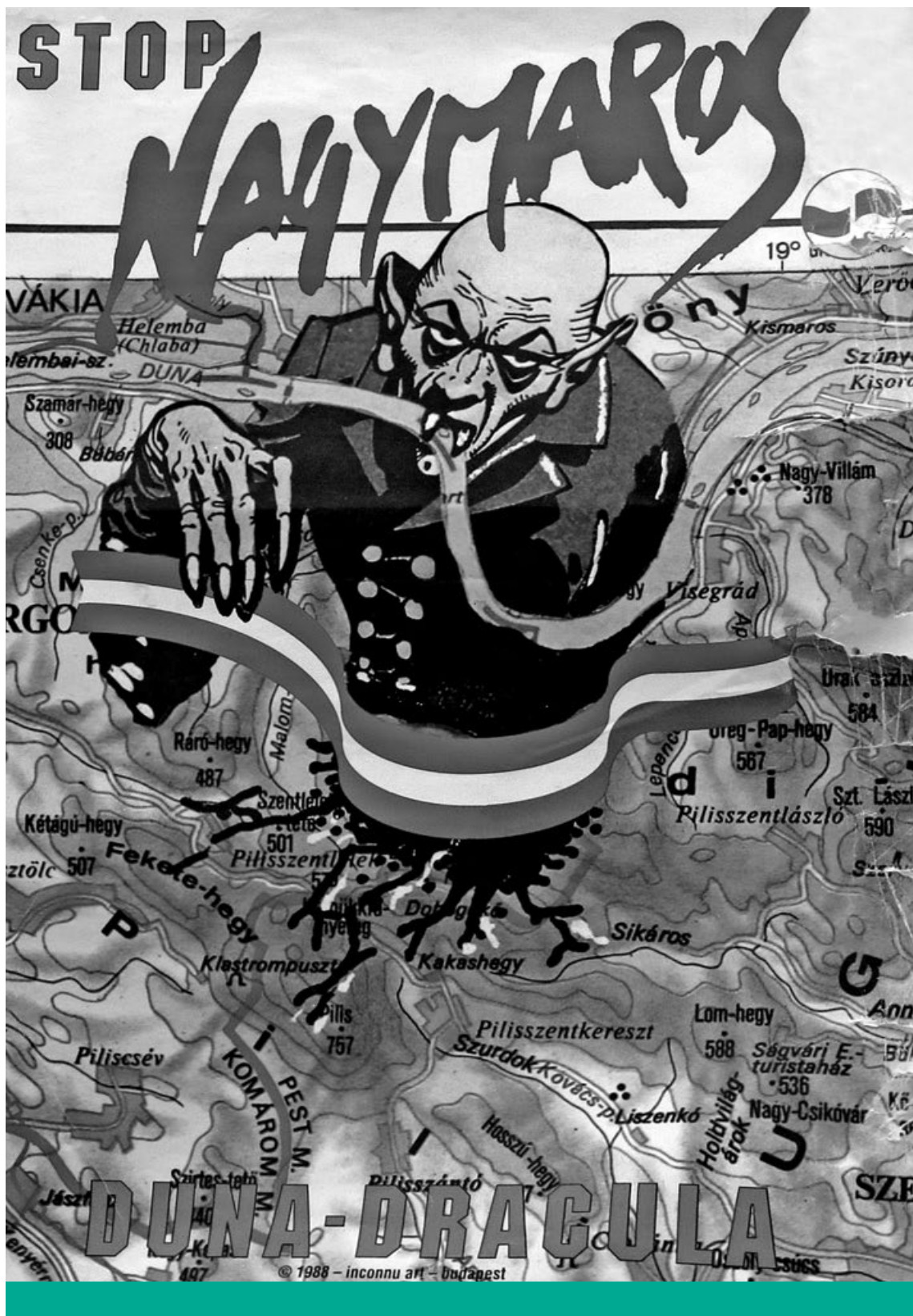
A legtöbb vallási rendszer valamilyen módon igyekezett szabályozni a természet pusztítását, igaz, nem az állatok, hanem az emberi közösségek szabályozott működése és fennmaradása érdekében. A természet védelme nem öncél volt, hanem szorosan összefüggött a szociális, egészségügyi, olykor katonai, védelmi funkciókkal. Ismerünk olyan szociális parancsolatokat a judaizmusból és az iszlámból, valamint az ókori és koraközépkori, kereszténység előtti (kelta, germán, szláv) vallásokból is, amelyek eltérő mértékben ugyan, de törekedtek

a természetkultuszt
a romantika
teremtette meg

1 Az indiánokat sokáig a természetvédők előfutárainak tekintették. Hahner Péter meggyőzően árnyalja a képet, bemutatva az amerikai őslakos népek aktív és magas szintű technológiai hozzájárulását az amerikai élővilág átalakulásához: HAHNER Péter: *Az indiánok harmóniában éltek a természettel* = Uő.: *100 történelmi tévhit*, Animus, Budapest, 2010, 185–187.

2 Magyarországon Fekete István állatregényei jelentettek éles cezúrát a vadállatokról való közgondolkodásban. Hősei, mint a róka, Vuk vagy a vidra, Lutra, valamint a két regényből készült rajzfilm-, illetve filmalkotások (1981-ben, illetve 1986-ban) hozzájárultak egy-egy ragadozó állatfaj pozitív megítéléséhez. Az erdők-mezők és vadak „szabad népei” jelképezték a függetlenséget, szemben a „simabőrű”, azaz az ember előtt meghódított háziállat-alattvalókkal és „vahurokkal”, kutyákkal. A ragadozó állatok, akik kifosztják az ember tyúkóljait, csapdáit, hálót, válnak a „jó lázadókká”, akik bár gyengébbek, de túljárnak az óriási fizikai erőfölényben lévő, „villámló bottal” járó „simabőrű” eszén.

Dunaszauroszt –
Környezetvédő plakát
a bős-nagymarosi vízlépcső-
beruházás ellen, 1988
(Dr. Rumpf János gyűjteménye)

korátok közé szorítani az emberi önzést: tiltották az ok nélküli fájdalomkøzást és az öncélú kegyetlenkedést a haszonállatokkal szemben, és némely helyeket szent vagy tilalmas területté nyilvánítva kivontak mindenfajta termelő tevékenység alól.

A kereszténység etikájába sem fért bele mindenfajta bánásmód a haszonállatokkal szemben. A katolikus egyház egyik legkedveltebb szentje, Assisi Szent Ferenc ment talán legmesszebb, mert a ragadozó vadállatokat is becsülte: elég csak utalni a gubbioi farkas történetére, amelyben Ferenc békét szerez

a vérengző farkas és Gubbio város lakosai között.³ A kora újkorban a szórakoztatási célú állatmutatványok és bikaviadatok kiváltották a vallási gondolkodók haragját. A puritán Philip Stubbes bírálta a medvetáncoltatás barbár szokását, mondván: „Istent bántják meg, amikor teremtményeinek fájdalmat okoznak.” Néhány spanyol katolikus gondolkodó hasonlóan vélekedett a bikaviadalról.⁴

Persze ezek a fenti példák a vallási megújulás keretében fogalmazódtak meg, és összefüggtek azzal, hogy az ember irányultságát a léha, bűnös, időpazarló örömök (vadászat, világi ünnepek) felől, amelyek időt vesznek el az imádságtól és a hasznos munkától, az átélt, bensőséges vallásosság és a természettel mint Isten alkotásával való összhang felé irányítsák. Vagyis elsődlegesen nem az állatok érdeke inspirálta a kritikát. Az állatok mint *érző* lények érdekére hivatkozás eszköz volt a morális megújulás hirdetésére, nem pedig öncél. De okkal gyanítható, hogy az intelmek, ha vallásos purifikáló célból fogalmazódtak is meg, néhány száz évvel később nyomós érvet szolgáltatottak a 19. századi természetvédők számára.

A paraszti közösségek gyakorlati szempontja legalább annyira közrejátszik Európa természetvédő hagyományaiban, mint a vallási alapú érvelés. A „vadon” kialakulása részben emberi akarat eredménye volt: az ellenség fölvonulásának megnehezítésére kivontak bizonyos területet a mezőgazdasági termelésből, sőt mesterséges akadályokkal hozzájárultak a természeti környezet alakításához. Gondoljunk csak a magyar gyepegyeszerre a határvédelemben az Árpád-házi királyok idején, vagy az erdő védelmi funkciójára az angol és svéd történelemben, ami magyarázza utóbbi országokban a szabad jogállású parasztság nagy arányát a középkorban, valamint az erdő mindmáig élő kultuszát az angol és svéd néphagyományban.⁵

A sűrű erdők és a lápvidékek biztosították a túlélést háború idején, hiszen a paraszti lakosság ide menekült a fosztogató sereg elől, ahogyan a magyarországi tatár- és törökjárások történetéből jól ismerjük. Emellett nem feledkezhetünk meg az erdő „konfliktuskezelési” funkciójáról sem: békeidőben a törvényen kívüliek menedékeként szolgált, amilyen hallgatólagosan tolerált menekülési utat biztosítva a paraszti közösségek közül kihullott normasértőknek (például a sherwoodi erdő az angol Robin Hoodballadákban vagy a bakonyi és somogyi erdőségek a magyar betyárfolklorban).

Vagyis a középkori európai közösségeknek létérdekük volt a természet arculatának őrzése (a 19. századi folyószabályozások, mocsárlecsapolások, út- és vasútépítések hozzájárultak a paraszti közösségek hagyományos létfeltételeinek átalakításához). Természetesen mindez nem tudatos természetvédelem volt, hiszen maga a szó nem jelent meg, és nem is jelenhetett meg a 19. század előtt. De ezek a hagyományok és együttélési normák együttesen kialakítottak egy nemzedékeken átívelő szoros szimbiózist a „vadon” és a paraszti közösségek között. Ember és táj kapcsolatát nevezte Roger Scruton konzervatív politikai filozófus *oikophiliának*; ennek alapja, hogy az „otthon, a hely meghatároz bennünket”.⁶ Mindmáig élő örökség a lokálpatriotizmus a zöld mozgalmakban.

**nemzedékeken átívelő
szoros szimbiózis
a „vadon” és a paraszti
közösségek között**

A FELVILÁGOSODÁSTÓL A POLGÁRI ÁLLAMIG

A paraszti közösségek Magyarországon is törekedtek természeti környezetük védelmére. A legismertebb példák a székely erdőtörvények. Még alig csitultak el

3 Szentek lexikona, Dunaköz, Budapest, é. n., 91.

4 Peter BURKE: *Népi kultúra a kor újkori Európában*, ford. BÉRCZES Tibor, Századvég – Hajnal István Kör, Budapest, 1991, 251.

5 Amiről a történeti politológia és a jogtörténet kutatói gyakran megfeledeznek, hogy a természeti környezet a paraszti közösségek státuszát is nagymértékben befolyásolta, s ezzel az ökológia kihatott az alkotmányos fejlődésre. A szabad paraszti közösségek ott alakultak ki, ahol a természeti környezet zordsága és a nagy távolságok eleve akadályozták a királyi és főúri hatalom kiteljesedését. A középkori Európában három ország parasztsága vívta ki a saját rendi jogállást, s ezáltal a jogot a rendi gyűlésen való képviselőre: Norvégia, Svájc és Svédország. Míg az első két ország esetében a hegyek, utóbbinál az erdő volt a paraszti rendi függetlenség biztosítója. Nem túlzás, hogy a svéd politikai szabadság az erdőben született meg. Willem MOBERG: *Népem története. Svédország a középkorban*, ford. MISZOGLÁD Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 292.

6 Roger SCRUTON: *Zöld filozófia. Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?*, ford. ZSÉLYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2018, 29.

a Rákóczi-szabadságharc hullámai, még alig gyógyultak be a sebek az országon, amit 200 év permanens háborúzása okozott, amikor Európában történt egy mentális változás. Addig az európai fejlődés az állandó változásról szólt. Most az értelmiségiek, az arisztokraták, a polgárok elkezdik csodálni a régiségeket, a régi, repkénnyel befutott várromokat, a katedrálisokat, a régi, paraszti balladákat, a népkönyveket, és végül, de nem utolsósorban az érintetlen természetet. Egyszerűen mindannak kultusza lesz, amit addig „vad”, „elmaradott”, „primitív” jelzővel illettek, és ez a következő kétszáz évre meghatározza Európát és Észak-Amerikát. Fölfedezik Walter Scott, a Grimm fivérek és James Fenimore Cooper hatására az angol–skót határvidéket, a német tölgyeseket és az észak-amerikai erdőséget, szembeállítva mindezt a civilizáció központjaival.

A 18. századi felvilágosodás, különösen Rousseau hatása, valamint a romantika természetkultusza nem maradt hatástalan Magyarországon sem. Mint mindenütt, két irányból bontakozott ki a természet iránti figyelem: az elit egyes csoportjainak köréből és a kormányzatból. A motivációk eltértek, hiszen míg az elit tagjai szépségéért, vadságáért, sőt később nemzeti jellegéért (lásd svájci hegyek, angol erdő, magyar puszta) csodálták a természetet, a bürokratikus állam „hidegen” csak szabályozni akart. Orczy Lőrinc bárót érintette meg legjobban a rousseau-i civilizációkritika hatása: a csárdát magasabbra értékelte a fényes bécsi palotánál... Mindazonáltal Orczy saját korában konzervatív volt elveiben, miközben kevesen szerették úgy a parasztságot, mint ő.

A 18. században a Habsburg-kormányzat már nem bízta a helyi közösségekre a természet védelmét. Mint annyi kérdést, az oktatástól a vámpolitikáig, a bécsi kormányzat a korszerűnek számító abszolutista szellemben erre a területre is kiterjesztette gyámkodását. II. Lipót 1791-es erdőtörvényét (1791:LII. tc.) rövidesen követte I. Ferenc 1807-es rendelete az erdőirtás szabályozásáról. Ekkoriban figyeltek föl az erdők fontosságára a talaj megkötésében, a talaj-erózió megakadályozásában.⁷

A 19. század végén számos kormányzati és civil kezdeményezés bontakozott ki a természeti örökség, a hagyományos tájformák megőrzése érdekében. A közegészségügy fejlődésével az egészséges életmód, a higiénia fontossága széles körben elterjedt. A jobb érzésű polgárokat riasztották az ekkoriban megjelenő statisztikák a nagyvárosi proletariátus nyomoráról. Világos volt, hogy az ipari forradalom, számos áldása mellett, rengeteg társadalmi problémát gerjesztett vagy tett láthatóvá, veszélyeztetve az együttélést. A túlzott iparosodással szembeni kritika nagy hajtóerőt jelentett a természetvédő mozgalmak számára.

A 19. századi természetvédelem két formában jelent meg. Egyrészt állami bürokratikus természetvédelekként, másrészt alulról szerveződő civil kezdeményezések formájában. A kormányzat Európa-szerte négyféle módon reagált a természetet fenyegető veszélyekre: törvényekkel, nemzeti parkok és múzeumok alapításával, és nem utolsósorban emléknappokkal. Magyarországon az első vadászati törvényt (1872:IV. tc.) az első erdőtörvény követte (1879:XXXI. tc.), majd az első halászati törvény (1888:XIX. tc.) is megszületett. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1900-ban rendeletet hozott a fák védelméről.⁸ 1939-ben már megalakult az Országos Természetvédelmi Tanács, amelyet a szocialista rendszer is megörökölt.⁹

A másik kezdeményezés a nemzeti parkok kialakításának hullámában jelentkezett. Ez visszatérést jelentett ahhoz a régi, számos ókori és középkori kultúrában létező elvhez, hogy a közösségek kivonnak bizonyos területet mindennemű ipari és mezőgazdasági célú termelési tevékenység alól. A park az ott élők pihenését, kikapcsolódását, az ország állat- és növényvilágával való megismerkedést, végsősoron egyfajta természeti hazafias nevelést szolgál. Az Egyesült Államokban 1872-ben alakult meg az első nemzeti park, a Yellowstone, amely példát mutatott az európai államok számára is (Magyarországon száz évet kellett várni az első nemzeti park megalakításáig, amely az 1973-ban alapított Hortobágyi Nemzeti Park volt).¹⁰

7 OLAJOS Péter: *Konzervatív zöldség. Politikáról, gazdaságról jövő időben*, L'Harmattan, Budapest, 2011, 318–319.

8 RAKONCZAY Zoltán: *A természetvédelem története Magyarországon, Mezőgazda*, Budapest, 2009, 46–49.

9 OLAJOS: *I. m.*, 323.

10 *Uo.*, 107.

Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról

Bizony csak a gonosz és a tudatlan bánthatja a madarat, mielőtt hogy meggyőződött volna, vajon igazán káros-e az? Már mondtam is, de megismétlem, hogy magában a természetben nincsen sem káros, sem hasznos madár, mert csak szükséges van. Arra szükséges, hogy végezze az élő természetben azt a munkát, amelyet más teremtmény el sem végezhetne. Károssá és hasznossá az emberre nézve a madarat csak az ember maga teszi akkor, amikor feltéri a gyepet és beveti oly maggal, mely tömeges termést ad, olyant, amely madártáplálék is; vagy kertet, szőlőt állít oda, ahol azelőtt nem volt. Azért a madárnak, de az embernek is a java azt követeli, hogy nagyon is okkal-móddal járjunk el.

Megszámlálhatatlan kincs az, amit a cinegék, a poszáták, a légykapók és mások, pihenést alig ismerő szorgalma az okos gazdának jövedelmez. Mert amíg a legszemesebb és legszorgalmasabb gazda is csak nagyjából szedheti le a már nagyon is szemet szűrő hernyófészket, addig a hasznos madarak raja függőgetve, bujkálva, kopácsolva, kapdosva irtja mindazt a kártékony teremtményt, amit az ember meg sem láthat, amihez hozzá sem férhet.

Aki pedig tudatlanságból vagy gonoszságból elfogja és elpusztítja ezt a szárnyas munkást, annyival károsítja a közvagyonot, amennyi rovar megmaradt, mert a cinegét, mely a rovart elfogta volna, megölte!

Lehet tehát beszélni a madarak védelméről is.

A rétségek és műveletlen, gazdátlan területek ősi idejében zengett Magyarország e madarak énekétől, megnyüzsgött tőlük a levegő, a vizek és erdők rengetege. Ám ez napjainkban nagyon megváltozott és a rétek eltűnésével, lecsapolásával belévägott az eke az ősföldbe és véget vetett sok madártanyának. Hogy szép, tiszta vetései táblákat nyerjenek, kivágták a legkisebb bokrot is, és evvel lassanként elvonták a leghasznosabb madaraktól a fészkeléshez szükséges alkalmatosságot, ami pedig öreg hiba volt. A régentén madárénektől zengő táj csöndes, sőt néma lett; a szemet sem gyönyörködteti a madárnak üdítő szemlése – rossz dolog biz az!

Hozzájárul a délszakra élő népek – bizony főképp az olaszoknak – hihetetlen madárpusztítása, táplálék céljából. Mindent elfognak, mindent megesznek – még legbizalmasabb barátunkat, a viskó füstifecskejét is! Gépen kötött óriási hálókkel elrekesztik a völgyeket, amerre a fáradt fecskemadár vonul. És fel van jegyezve az emberiség gyalázatára, hogy három madárfogó pár óra alatt tizennégyezer fecskét hálózott össze és gyilkolt meg! A mi népünk pedig tavaszra kelve, várja ficserékelő barátját; de az nem jön meg, mert régen betemetkezett kapzsi népek telhetetlen gyomrába!

Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1901. (részletek)

A múzeumok ugyancsak a nevelés érdekében alakultak. A természettudományi múzeumok önmagukban is a természettel való megismerkedés céljával szerveződtek meg. Ám nem feledkezhetünk meg azokról a kezdeményezésekről sem, amelyek a természethez közel élő parasztság mindennapjait, tárgyi kultúráját, az eltérő tájegységek népviseletét ismertették meg a közönséggel. Az első skanzen Svédországban alakult meg 1891-ben, Arthur Hazelius tanár, néprajzkutató kezdeményezésére, királyi támogatással. Más országok is követték a szabadtéri múzeum ötletét, megmentve a feledéstől a paraszti kultúrát. Magyarországon Teleki Pál vetette föl először skanzen megalapítását (erre 1972-ig kellett várni).¹¹

Végül nem lebecsülendő az emléknepok hagyománya. Apponyi Albert vállás- és közoktatásügyi miniszter 1906-ban rendeletet adott ki a „Madarak és a fák napjáról” történő megemlékezésről.¹² Az első Madarak és fák napját Chernel István ornitológus szervezte meg Magyarországon, majd Herman Ottó ornitológus, országgyűlési képviselő vitte be az emléknepot a köztudatba. A négy évvel későbbi rendelet döntően Herman agilis támogató munkájának az eredménye. *A madarak hasznáról és káráról* szöveg 1901-es ismeretterjesztő munkája nagy szerepet játszott a hazai közönség felvilágosításában a hazai madárfajok életéről.¹³

TERMÉSZETBARÁT MOZGALMAK

Ha a kormányzattól eltekintünk, más kezdeményezések nem az állam, hanem a társadalom, elsősorban művészek, írók, filozófusok köréből érkeztek: sora alakultak civil természetbarát körök, mint az 1892-es Sierra Club vagy az 1905-ös National Audubon Society. Magyarországon elég hamar megalakulnak

11 A szentendrei skanzen története: <<http://skanzen.hu/hu/a-skanzen/kik-vagyunk/a-szentendrei-skanzen-tortenete>>.

12 OLAJOS: *I. m.*, 52.

13 HERMAN OTTÓ: *A madarak hasznáról és káráról* [1901], Gondolat, Budapest, 1961.

a természetbarát társaságok: 1873-ban bontott zászlót a Magyarországi Kárpát Egyesület, a Magyar Természetbarát Szövetség elődje, majd 1913-ban megalakult a Magyarországi Természetbarátok Turistaegyesülete.¹⁴

Milyen politikai nézetekkel kapcsolódtak össze a természetbarát mozgalmak? A fent ismertetett állami-bürokratikus természetvédelem liberális vagy konzervatív volt, a természetbarát mozgalmak azonban jóval színesebbek voltak politikai-eszmei szempontból.

A korai természetbarátok között jócskán találhatunk konzervatívokat (Lady Eve Balfour, Rudolf Steiner, John Muir), de olyanokat is, akiket egyformán jogosan lehet konzervatívnak és népinek, vagy némileg akár szocialistának is tekinteni (az angol preraffaeliták és a céhszocialisták köre), és persze a liberalizmus és anarchizmus különböző árnyalatai is megtalálhatók voltak.¹⁵ Nem a jelzők a lényegesek, ám kifejezik a sokszínűséget. Magyarországon sem kevésbé változatos a kép: a 48-asoktól az óvatos 67-esekig, a liberálisoktól az újkonzervatívokig ível az arcképcsarnok. Mondhatni, a természetvédelem összekötötte a közjogi kérdés mentén megosztott politikai elitet, és ez sem kis érdem!

A madárvédelem és a tudományos ismeretterjesztés legnagyobb személyisége, Herman Ottó a kossuthi függetlenségi hagyományokat képviselte, társadalmi értelemben pedig a reformkori liberális felfogást őrizte, amely persze a viharos századfordulón már sok szempontból konzervatív pozícióba szorult az új irányzatok (polgári radikalizmus, szociáldemokrácia) mellett. Darányi Ignác és Apponyi Albert, a hermani kezdeményezések fölkarolói a századvégi újkonzervativizmust reprezentálták.

A természetjárás nemcsak a polgári, hanem a szociáldemokrata hagyománynak is részét képezte. Noha sokszor bírálják Marx elméletét túlzott ökonomikussága miatt, mondván, ebben a rendszerben minden a gazdaságból,

a termelésből következik, és nincs hely benne az ember mint természeti lény számára, a korabeli szocialisták nem gondolkodtak ilyen végletesen. A szociáldemokrata pártok nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában egy kiterjedt, széles kulturális intézményrendszert működtettek, lefedve a „proletariátus” életét a bölcsőtől a sírig. Nem egyszerűen párt volt, hanem mozgalom,

amely – miként sok konzervatív és liberális tárgyilagosan, néha őszinte elismeréssel és tisztelettel megállapította – meleg közösségi érzéssel vette körül a hagyományos közösségekből (faluközösségek) ilyen-olyan okból kiszakadt-kiszakított s a nagyvárosban gyökértelen egyént.

A természetbarát körök szerves részét képezték a mozgalomnak. Nem meglepő, hogy a szociáldemokrata párt támogatta a turistaegyesületet. Miért volt fontos a szociáldemokrata nevelés szempontjából a természetjárás? Elsősorban a közösségi élmény miatt, másrészt pedig azért, mert az egészséges életmód, a higiénia, valamint a fizikumot megnyomorító káros szenvedélyektől, mindezekelől az alkoholtól való tartózkodás része volt a szociáldemokrata öntudatos munkás – úgy is, mint a jövő ideális állampolgára – önképének. Harmadszor, egy politikamentes célért szolgáló egyetbe való betagozódás némi védelmet is jelentett, amire nem annyira Budapesten, de a fővároson kívül szükség lehetett.¹⁶

Tehát érzékelhető, hogy konzervatív-liberális, 48-as, kossuthiánus polgár (Herman), újkonzervatív arisztokrata (Apponyi) és szociáldemokrata munkás egyetérthettek a természeti örökség védelmében. Ez még mindig egy alapvetően emberközpontú felfogást jelentett: a természet alapvetően az embert szolgálta. Az embert is az ökoszisztéma részének, nem pedig a teremtés koronájának tekintő felfogás még nem alakult ki. Ez a zöld mozgalmakkal jelent meg Európában és a nagyvilágban, amikor a fogyasztói társadalom általi elidegenedés és az ipari civilizáció káros hatásaitól való félelem érintkeztek egymással. Magyarországra persze – az 1949-től kiépülő pártállam következtében – a zöld nézetek késve érkeztek, de aztán annál meghatározóbbak lettek a rendszerváltást megelőző évtizedben.

14 OLAJOS: *I. m.*, 47.

15 SCRUTON: *Zöld filozófia*, 11–12.

16 VARGA Lajos: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, Napvilág, Budapest, 1999, 294.

a korai természetbarátok között jócskán találhatunk konzervatívokat

ZÖLD MOZGALMAK A NAGYVILÁGBAN...

Az 1970-es években tűntek fel az első zöld mozgalmak a világban: az 1972-es Értékek Pártja (Új-Zéland) nyitotta a sort, és a fordulópontnak alighanem az tekinthető, amikor a német Zöldek 1984-ben bevonultak a Bundestagba, átszakítva a zöld pártok fölötti üvegplafont.¹⁷ Mi tette lehetővé ezt a diadalutat? Egyfelől olyan atomerőmű-balesetek, amelyek érzékeltették az emberiséggel, hogy egy határon túl veszélyes terepre lép (1952 – Chalk River, Kanada; 1969 – Saint-Laurent, Franciaország; 1979 – Three Mile Island, Egyesült Államok).¹⁸ Másrészt olyan bátor, a korban provokatívnak ható művek, mint Rachel Carson *Néma tavasz* (1962) és Paul R. Ehrlich *Népességbomba* című (1968) könyvei, amelyek felhívták a tágabb, laikus közvélemény figyelmét az emberiség által okozott veszélyekre. Ma már természetesnek tűnik, de a korban forradalmi üzenetként hatott Carson véleménye, miszerint az „emberi jogok egyikeként kellene megfogalmazni azt a jogot, hogy az állampolgár megvédelmezze otthonát a más emberek által alkalmazott mérgező anyagoktól”.¹⁹

A direkt környezet- és egészségvédelem mellett az ökológiai gondolat másik gyökerét az új filozófiai és művészi irányzatokban találhatjuk meg. Az amerikai és nyugat-európai fejlett társadalmakban olyan eszmék és filozófiai, kulturális irányzatok váltak divatossá, amelyek reflektáltak a túlzott fogyasztás és a modern társadalom lakóhelyi elidegenedésének problémájára: Rudolf Steiner antropozófiája, az organikus építészet (amelynek legkiválóbb személyisége Magyarországon Makovecz Imre volt), az ökoszocialista és ökoanarchista elméletek, a keleti filozófiák stb. A fogyasztás-ellenes bírálatnak volt kifejeződése az új jelszó: *small is beautiful*, azaz a kicsi [értsd: emberléptékű – a Szerk.] a szép.²⁰ A hippimozgalom is gyakran említésre kerül az elő-ökológiai mozgalmak sorában, ám a mozgalomnak nagyobb volt a füstje, mint a lángja: a „kivonulás” a társadalomból nem jelentette annak megváltoztatását.²¹ Ezek a mozgalmak együttesen kulturálisan előkészítették a terepet az ökológiai gondolat számára.

1971-ben zászlót bontott a Greenpeace, amely a legismertebb zöld szervezet. Nem feledkezhetünk meg a Római Klub megalakulásáról sem (1968), amely 1972 óta sorra kiadta jelentéseit az emberiség jövőjével kapcsolatos kérdésekről. Ugyancsak 1972-ben az ENSZ konferenciát rendezett az emberi környezetről.²² Mindezek együttesen érzékenyebbé tették a társadalmakat az ökológiai kérdések iránt.

...ÉS MAGYARORSZÁGON

Bár sokszor leegyszerűsítik a zöldeket a kiábrándult volt baloldaliak (marxisták, anarchisták) mozgalmaira, filozófiai tekintetben sokat átvettek a 19. századi konzervatívok természetkultuszából. Érthető módon, a vasfüggönytől keletre, ahol a paraszti hagyományos termelés átalakulása sokszerűen és az iparosítás rövidebb időintervallumban ment végbe, mint Nyugat-Európában, a zöld ideológiában a konzervatív, azaz lokális és hagyományörző elemek markánsabban kidomborodtak. Minden óvintézkedés ellenére a zöld nézetek – hol konzervatív, hol emberi jogi, hol anarchista színezettel – beszüremkedtek a vasfüggöny mögé.

A természet-átalakító tervek ökológiai, szociális és egészségügyi következményeivel kapcsolatos titkosság, a nyilvánosság teljes kizárása az előkészületekről hűen leképezte a kommunista pártok hatalompolitikájának lényegét. A zöldek alapvetően elhibázottnak látták a létező szocializmus viszonyát a természethez: gondoljunk egész települések hullámsírba süllyesztésére (a szlovákiai

17 PAÁR Ádám: *Lehet-e zöld(ebb) a Lehet Más a Politika?*, <<http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/pd-zoldlmp1-110118.pdf>>.

18 Lásd <<https://www.alternativenergia.hu/sulyos-atomreaktor-balesetek-a-vilagon/31419>>.

19 Rachel CARSON: *Néma tavasz*, ford. BARTOS Tibor, Katalizátor, Páty, 2007, 12.

20 BAYER József: *A politikai gondolkodás története*, Osiris, Budapest, 2003, 396.

21 Charles SELLERS – Henry MAY – Neil R. McMILLEN: *Az Egyesült Államok története*, ford. HAHNER Péter, Talantum Kft., Budapest, 1999, 382.

22 ANTAL Attila: *Ökopolitika, ideológia, baloldal*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 17–18.

Szlanica, a romániai Adeh Kaleh és Bözödújfal), a romániai falurombolásra, a Szovjetunióban az Aral-tó katasztrófájára vagy a csernobili balesetre. Ezek nyilvánvalóvá tették, hogy a szocialista rendszerek egy magas szinten fejlett ipari civilizáció emberi és technológiai erőforrásainak birtokában, gögösen tekintenek a természetre.

Nyugaton éppen egy ezzel ellentétes folyamat indult el az 1960-as években, a lelkiismeret felkeltő Carsonnak, Ehrlichnek és a Greenpeace-nek, valamint bátor civilek százainak és környezetvédelmi, egészségügyi, fogyasztóvédelmi mozgalmak tucatjainak köszönhetően. De az is segített, hogy Nyugaton a hagyományos kisközösségeket nem zúzták szét bürokratikus eszközökkel. Igazolva láthatjuk Scrutont, aki azt írja, hogy „a környezet általában ott van a legjobb kezekben, ahol erős az oikophilia– ez a helyzet a skandináv országokban, Svájcban és az angolszász világban. Legrosszabb helyzetben ott van, ahol az oikophiliát szándékosan megsemmisítették vagy hatástalanították, ahogyan például a kommunista rendszerekben történt.”²³

Miközben a Kádár-korszakban számos előremutató kezdeményezés történt, ami a bürokratikus természetvédelmet illeti (1962: Országos Természetvédelmi Hivatal megalapítása, 1976: Távlati Természetvédelmi Fejlesztési Terv, nemzeti parkok létesítése), a társadalmi hatásokkal járó ipari beruházások (paksi atomerőmű építése, a bős–nagygyarosi vízlépcső terve, az eocén-program) maguk után vonták a rendszerkritikát.²⁴

A zöld nézetek eszmeileg nem légüres térbe kerültek. Befogadásuknak kedvezett a népi írók mozgalma. A népiek közül különösen Németh László „Kert-Magyarország” gondolata volt alkalmas arra, hogy közös alapként szolgáljon a népiek és a zöldek szocializmuskritikájának. Németh a marxi szocializmust és a kapitalizmust is 19. századi eszmének tekintette, amelynek alanya a gép, ami automatizálja munkát. Ez az analízis szinte teljesen egybevágott a nyugati zöld nézetekkel. Németh gondolatai a minőségi munka és a tömegmunka szétválasztásáról, az egyéni teljesítmény felszabadításáról, a szövetkezetesített nagybirtok/nagyipar és a magán-kisbirtok/kisipar dualizmusáról termékenyen hatott a magyarországi zöldekre is.²⁵ Talán még Veres Péter fogyasztói civilizáció-kritikájának hatása mutatható ki valamelyest. Természetesen a hazai zöldek olvasták Carsont és Ehrlichet is. Ugyanakkor a zöldek hidat képeztek a népiek és a demokratikus ellenzék között.

Számos civil szervezet alakult meg a Kádár-rendszer idején: a Magyar Madártani Egyesület (1974), amely még politikamentesen működött, majd kifejezetten rendszerkritikai éllel, a nyilvánosság megteremtésének céljával az ELTE Természetvédelmi Klub (1983), 1984-ben a Duna Kör, Vargha János biológus, a *Búvár* című ismeretterjesztő természetvédelmi havilap újságírója vezetésével.²⁶ Az ökológiai kérdés mindvégig jelen volt a rendszerváltás történetében. Az a paradoxon, hogy miközben gyakran tapasztalni, hogy a zöld mozgalmak, pártok milyen gyengék, fragmentáltak, a rendszerváltás idején két „zöld” ügy váltotta ki a legnagyobb tömegmegmozdulásokat: a bős–nagygyarosi vízlépcső és az erdélyi „falurombolás” ügye.

Talán furcsa, hogy utóbbit „zöld” ügynek tekintem. De az alkotmányozás kérdéséhez képest mindenképpen „zöldebb”: hiszen a zöldek nem csupán a természetért léptek fel, hanem az ember egészsége és környezete védelméért is. Ha az ember egy ökoszisztéma része, akkor kijelenthető, hogy a falurombolás megsemmisítéssel fenyegette a helyi ökoszisztémákat. Másrészt érdemes felhívni a figyelmet egy összefüggésre: a zöld ügyekkel lehetett legkönnyebben szimpátiát és támogatást elérni Nyugatról. A Duna Körnek egyértelmű biztatást adott,

az ökológiai kérdés mindvégig jelen volt a rendszerváltás történetében

23 SCRUTON: *Zöld filozófia*, 235.

24 RAKONCZAY: *I. m.*, 87, 139.

25 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007, 449–451; PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*, Jaffa, Budapest, 2012, 81–82.

26 PAPP: *I. m.*, 119; ANTAL: *I. m.*, 163; SCHMUCK Erzsébet: *A zöld mozgalom kezdetei*, <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/zold-19B21/szervezetek-es-intezmenyek-1AD7F/a-zold-mozgalom-1AD80/>>.

A Dunáért! – Ellenzéki menet a bős–nagymarosi vízlépcső ellen, Dunakanyar, 1989 (Fortepan)

hogyan alakulása után egy évvel, 1985-ben megkapta az alternatív Nobel-díjat.²⁷ Scruton, aki akkoriban közvetlen kapcsolatot tartott fenn számos közép- és kelet-európai ellenzéki mozgalommal, a Duna Kör-t a legjobban szervezett közép- és kelet-európai környezetvédelmi mozgalomnak nevezte.²⁸

A mozgalom 1984 első félévében már 10 ezer aláírást gyűjtött a vízlépcső építésének leállítására.²⁹ Ebben az évben az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal szintén javasolta a beruházás abbahagyását.³⁰ 1988. április 24-én tartották az első tiltakozást a vízlépcső ellen. Ezt követte a május 27-i tiltakozás, amelyen Lányi András író, filmrendező kijelentette az állampártra utalva, hogy „a politikusok elmulasztják az alkalmat, hogy szakítsanak az elmúlt évtizedek örökségével”.³¹ 1988. szeptember 12-én újabb tüntetésre került sor.³²

A bős–nagymarosi vízlépcsővel kapcsolatos markáns zöld kampány lendületet adott a zöld mozgalmak szerveződésének. Ellentétben például Romániával, önálló zöld párt mégsem került be a magyar parlamentbe az első szabad választáson. 1994-ben a Magyarországi Zöld Párt mindössze a szavazatok 0,16 százalékát szerezte meg.³³ 2010-ig kellett várni az első zöld párt (Lehet Más a Politika) megjelenésére az országgyűlésben, bár okkal gyanítható, hogy az LMP sikerét sem az ököpolitikai arculat, hanem az időszakot jellemző általános kiábrándulás és protest-hangulat idézte elő.

27 FLEISCHER Tamás: *Cápa fog sor a Dunán. A dunai vízlépcső esete*, <<http://real.mtak.hu/4419/6/CAPACI92.pdf>>, 8.

28 ROGER SCRUTON: *Vörösök és zöldek = Uő.: Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék*, ford. JÓNÁS Csaba, Osiris, Budapest, 1995, 150.

29 FLEISCHER: *I. m.*, 8.

30 WALLESHAUSEN Gyula: *A magyaróvári agrárfelszökötés 175 éve*, Mosonmagyaróvár–Budapest, 1993, 216.

31 *Rendszerváltás képekben, 1988–1990*, <<https://www.youtube.com/watch?v=58up6LkKvIg>>.

32 ROMSICS Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Rubicon-könyvek, Budapest, 2003, 95.

33 IZSÁK Lajos – JÓNÁS Károly – KOVÁCS Tamás – RÉFI Attila – SZIKLAI István: *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010)*, Gondolat – MTA ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011, 432.

Zöld rendszerváltás –
Tüntetés a bős–nagymarosi
vízlepcső ellen, Visegrád, 1989
(Fortepan)

SOK KICSI ZÖLD SOKRA MEGY?

Mi lehet az oka a zöld párt gyengeségének a rendszerváltás idején? Nyilván oka volt, hogy a zöld mozgalmak tagságának és vezetőinek jó része idegenkedett a professzionális politizálástól, a pártok világtól (tegyük hozzá: mivel pártállamban éltek addig, érthetően). Annál is inkább, mert a markáns ököpolitikai személyiségek – Vargha János, Karátson Gábor, Lányi András – nem rendelkeztek, nem rendelkezhetek politikai háttérrel és tapasztalattal. Másrészt okkal volt várható, hogy éppen a zöld ügy népszerűsége miatt a kínálati oldalon, tehát a rendszerváltó pártok oldalán jelennek meg zöld szakpolitikák. Harmadszor, oka lehetett az is, hogy bár a magyar társadalom elvileg szimpatizált a természet védelmével, de ez sokak fejében még mindig leszűkül az állatvédelemre, holott maga a természetvédelem is több ennél, az ököpolitika pedig egyenesen forradalmi változás, amennyiben az embert kibillentí az addigi kivételezett helyzetéből, őt is az ökoszisztéma részének tekintve, vagyis a paternalista szemléletmód helyett környezete egészségéért viselt felelősséget hangsúlyozza.

Végül negyedik ok a zöld mozgalmak sokszínűsége, amely az ő esetükben nem erény, hanem sokszor akadály, hogy ügyüket érvényesítsék. A pártok zöld tagozatain kívül változatos szervezetek léptek színre: a Védegylet, a Humanista Párt, a Zöld Fiatalok, majd a globalizáció-kritikus irányvonalat képviselő ATTAC mozgalom magyarországi fiókszervezete is megalakult, amely a zöld értékeket a baloldalisággal vegyítette.³⁴ A zöld pártok száma is rohamosan gyarapodott, de bázisuk ugyanaz maradt: a 2000-es években már három olyan párt szerepelt a közéletben, amely nevében hordozta a „zöld” jelzőt, mindegyik magának vindikálva az ököpolitika hiteles képviselőit.³⁵ Érthető persze a zöld kérdések iránti érdeklődés. A 1999-es tiszai ciánszennyezés ügye, amely a legnagyobb ököpolitikával összefüggő botrány volt Bős–Nagymaros óta, lendületet adott a zöld mozgalmaknak.³⁶ Gyakorlatilag mégsem sikerült összefogást teremteni a zöld mozgalmak között. A Védegylet számára az ATTAC túl „balos” volt, a hagyományos pártok pedig általában véve kicsit lesajnálóan viszonyultak és viszonyulnak mindmáig a zöldekhez. Talán a globális felmelegedés változtat ezen. ■

34 MIKECZ Dániel: *A globalizáció-kritikus mozgalom Magyarországon. Zöldek, Pacifisták, Házfoglalók*, L'Harmattan, Budapest, 2018, 95.

35 Izsák-Jónás-Kovács-Réfi-Sziklai: *I. m.*, 468–471.

36 *Uo.*, 14.